बह्वृचोपनिषद्

मूळ संस्कृत संहिता, मराठी अनुवाद, आवश्यक टीपांसह

संपादक व अनुवादक

डॉ. नीलेश जोशी

M.A. Sanskrit, NET, SET, Ph.D. व्याकरणशास्त्री

eBook Publication Pvt. Ltd.®

बह्वृचोपनिषद्

मूळ संस्कृत संहिता, मराठी अनुवाद, आवश्यक टीपांसह

संपादक व अनुवादक

डॉ. नीलेश जोशी

M.A. Sanskrit, NET, SET, Ph.D. व्याकरणशास्त्री

eBook Publication Pvt. Ltd.®

प्रथमावृत्ती : सप्टेंबर २०१७

बह्वृचोपनिषद्

मूळ संस्कृत संहिता, मराठी अनुवाद, आवश्यक टीपांसह

संपादक व अनुवादक : डॉ. नीलेश जोशी,

वरिष्ठ भाषाशास्त्रज्ञ, IIT मुंबई,

पवई, महाराष्ट्र ४०००७६

प्रथमावृत्ती : दुर्गा अष्टमी, २८ सप्टेंबर, २०१७

प्रकाशक:

eBook Publication Pvt. Ltd.®

4/47, उदय को. हौ. सोसायटी,

आरे रोड, गोरेगाव पश्चिम,

मुंबई, महाराष्ट्र, भारत, ४०००६२

Telephone: +91 7038164022

Email: publicationebook@gmail.com

Website: https://archive.org/details/@ebook_publcation

eBook Terms & Conditions

1. This eBook* may be

a. Distributed without modification or sale.

b. Copied for personal and educational use.

c. Printed for personal and educational use.

2. This eBook* may NOT be

a. Sold individually or as part of package.

b. Modified in any way.

c. Reversed-engineered.

***eBook refers to this PDF and any of its content including pages and images in either electronic or printed form.**

संपादकीय

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

बह्वृचाख्यब्रह्मविद्यामहाखण्डार्थवैभवम् ।

अखण्डानन्दसाम्राज्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥

बह्वृच नामक ब्रह्मविद्येच्या महाखंडात्मक वैभवाने संपन्न, अखंड आनंदाचे साम्राज्य असलेल्या रामचंद्रपदाचे मी भजन, सेवन करतो.

हे तीन खंडामध्ये विभागलेले लघुकाय उपनिषद आहे. महात्रिपुरसुंदरी देवी हीच ब्रह्मांडाची जनयित्री आहे, तीच अपरा शक्ती, शांभवी विद्या, चेतना शक्ती आहे. तीच अद्वितीय ब्रह्मतत्त्वाचा बोध करून देणारी आहे. सर्व विश्व, देवता, इतर सगळे काही ही महात्रिपुरसुंदरीच आहे. अशाप्रकारे देवीच सर्वकाही आहे असे स्पष्ट केले आहे.

eBook Publication Pvt. Ltd.® या पुस्तकाचे प्रकाशन करण्याचे मान्य केले त्याबद्दल मी त्यांचा विशेष आभारी आहे. वाचकांना हे छोटेखानी अप्रसिद्ध उपनिषद आवडेल, अशी आशा व्यक्त करतो. बाकी यशापयशबद्दलच्या अवघ्या आशा श्रीरामार्पण !!

डॉ.नीलेश जोशी

दुर्गा अष्टमी, २८ सप्टेंबर, २०१७

बह्वृचोपनिषत्

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

बह्वृचाख्यब्रह्मविद्यामहाखण्डार्थवैभवम् ।

अखण्डानन्दसाम्राज्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥

बह्वृच नामक ब्रह्मविद्येच्या महाखंडात्मक वैभवाने संपन्न, अखंड आनंदाचे साम्राज्य असलेल्या रामचंद्रपदाचे मी भजन, सेवन करतो.

॥ शान्तिपाठः ॥

ॐ वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता ।

मनो मे वाचि प्रतिष्ठितम् । आविरावीर्म एधि ।

वेदस्य म आणीस्थः ।श्रुतं मे मा प्रहासीः ।

अनेनाधीतेनाहोरात्रान्सन्दधामि ।

ऋतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि ।

तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु ।

अवतु माम् । अवतु वक्तारम् । अवतु वक्तारम् ।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

माझी वाणी मनामध्ये स्थिर होवो, माझे मन वाणीमध्ये स्थिर होवो. हे प्रकाशस्वरूप परमेश्वरा ! तू माझ्यासमोर प्रकट हो. (हे वाणी व हे मना !) माझ्यासाठी वेदविषयक ज्ञान घेऊन या. मी ऐकलेले ज्ञान मला सोडून जाऊ नये. या अध्ययनाने मी दिवसरात्र एक करून टाकावे. (म्हणजे माझे अध्ययन दिवसरात्र चालावे) मी श्रेष्ठ शब्दच बोलावेत, मी सत्यच बोलावे.

ते ब्रह्म माझे रक्षण करो, ते वक्त्याचे रक्षण करो. ते माझे रक्षण करो, वक्त्याचे (गुरूंचे) रक्षण करो, वक्त्याचे रक्षण करो.

त्रिविध तापांची शांती होवो, शांती होवो, शांती होवो.

====

हरिः ॐ ॥

देवी ह्येकाग्र एवासीत् । सैव जगदण्डमसृजत् । कामकलेति विज्ञायते । श्रृङ्गारकलेति विज्ञायते ॥ तस्या एव ब्रह्मा अजीजनत् । विष्णुरजीजनत् । रुद्रोऽजीजनत् । सर्वे मरुद्गणा अजीजनत् । गन्धर्वाप्सरसः किन्नरा वादित्रवादिनः समन्तादजीजनत् । भोग्यमजीजनत् । सर्वमजीजनत् । सर्वं शाक्तमजीजनत् । अण्डजं स्वेदजमुद्भिज्जं जरायुजम् यत्किंचैतत् प्राणिस्थावरजङ्गमं मनुष्यमजीजनत् ॥ १ ॥

एकमेव देवीच सृष्टीच्या पूर्वी होती. तिनेच ब्रह्मांडाची उत्पत्ती केली. ती “कामकला ” नावाने ओळखली जाते. तिनेच ब्रह्माला उत्पन्न केले, तिच्यापासून विष्णू, रुद्र, सगळे मरुद्गण उत्पन्न झाले. तिच्यापासूनच गाणारे गंधर्व, नाचणाऱ्या अप्सरा, वाद्ये वाजवणारे किन्नर हे सगळीकडे उत्पन्न झाले. सर्व शक्ती उत्पन्न झाल्या. तसेच अंडज, स्वेदज, उद्भिज्ज, जरायुज- जेवढे म्हणून प्राणी आहेत ते सर्व, स्थावर-जंगम वस्तू या सर्वांची आणि मनुष्यांची उत्पत्ती तिच्यापासून झाली.(१)

सैषा परा शक्तिः । सैषा शांभवीविद्या कादिविद्येति वा हादिविद्येति वा सादिविद्येति वा । रहस्यमोमों वाचि प्रतिष्ठा ॥

तीच ही अपरा शक्ती होय. तीच ही शांभवी विद्या आहे. तीच कादिविद्या, तीच हादिविद्या, तीच सादिविद्या आहे . तीच रहस्यरूपा आहे. तीच ॐकार रूपाने वाणीमध्ये प्रतिष्ठित आहे.

सैव पुरत्रयं शरीरत्रयं व्याप्य बहिरन्तरवभासयन्ती देशकालवस्त्वन्तरसंगान्महात्रिपुरसुन्दरी वै प्रत्यक्चितिः ॥

तीच जागृती-स्वप्न-सुषुप्ती या तीन नगरांना आणि तीन शरीरांना व्यापून आत-बाहेर प्रकाश पसरवीत आहे. देश, काळ व वस्तू यांमध्ये असंगरूपाने राहणारी ही महात्रिपुरसुंदरी, प्रत्यक चेतना शक्ती आहे.

सैवात्मा ततोऽन्यमसत्यमनात्मा । अत एषा ब्रह्मासंवित्तिर्भावभावकलाविनिर्मुक्ता चिद्विद्याऽद्वितीयब्रह्मसंवित्तिः सच्चिदानन्दलहरी महात्रिपुरसुन्दरी बहिरन्तरनुप्रविश्य स्वयमेकैव विभाति ।

तीच ही आत्मा आहे; तिच्याशिवाय इतर सर्वकाही असत्य आहे, अनात्मा आहे. म्हणून ही ब्रह्मविद्या आहे, भाव-अभाव या कलांपासून मुक्त असलेली, चिन्मयी विद्याशक्ती आहे तसेच तीच

अद्वितीय ब्रह्मतत्त्वाचा बोध करून देणारी आहे. ती सच्चिदानंदरूप लहरींनी संपन्न, महात्रिपुरसुंदरी अंतर्बाह्य जगात प्रविष्ट होऊन एकमेव तीच प्रकाशस्वरूप आहे.

यदस्ति सन्मात्रम् । यद्विभाति चिन्मात्रम् । यत्प्रियमानन्दं तदेतत् पूर्वाकारा महात्रिपुरसुन्दरी । त्वं चाहं च सर्वं विश्वं सर्वदेवता इतरत् सर्वं महात्रिपुरसुन्दरी । सत्यमेकं ललिताख्यं वस्तु तदद्वितीयमखण्डार्थं परं ब्रह्म ॥ पञ्चरूपपरित्यागा दर्वरूपप्रहाणतः । अधिष्ठानं परं तत्त्वमेकं सच्छिष्यते महत् ॥ इति ॥ २ ॥

जे 'अस्ति'रूप आहे, ते सन्मात्राचे बोधक आहे. जे 'विभाति'रूप आहे, ते चिन्मात्र आहे. जे 'प्रिय'रूप आहे, ते आनंदस्वरूप आहे. अशाप्रकारे सर्व आकारांमध्ये महात्रिपुरसुंदरी देवीच विराजमान आहे; तू आणि मी, सर्व विश्व, सगळ्या देवता, इतर सगळे काही ही महात्रिपुरसुंदरी देवीच आहे. 'ललिता' नामक वस्तूच एकमेव सत्य आहे, तीच अद्वितीय, अखंड परब्रह्म तत्त्व आहे. पाचही (अस्ति-भाति-प्रिय-नाम-रूप या) रूपांच्या परित्यागाने तसेच स्वतःच्या स्वरूपाच्या अपरित्यागाने अधिष्ठानरूप जी एक सत्ता राहते, तेच महान परमतत्त्व आहे.

प्रज्ञानं ब्रह्मेति वा अहं ब्रह्मास्मीति वा भाष्यते । तत्त्वमसीत्येव संभाष्यते । अयमात्मा ब्रह्मेति वा ब्रह्मैवाहमस्मीति वा ॥ योऽहमस्मीति वा सोहमस्मीति वा योऽसौ सोऽहमस्मीति वा या भाष्यते सैषा षोडशी श्रीविद्या पञ्चदशाक्षरी श्रीमहात्रिपुरसुन्दरी बालांबिकेति बगलेति वा मातंगीति स्वयंवरकल्याणीति भुवनेश्वरीति चामुण्डेति चण्डेति वाराहीति तिरस्करिणीति राजमातंगीति वा शुकश्यामलेति वा लघुश्यामलेति वा अश्वारूढेति वा प्रत्यंगिरा धूमावती सावित्री गायत्री सरस्वती ब्रह्मानन्दकलेति ॥

तिलाच "प्रज्ञान हेच ब्रह्म आहे", "मी ब्रह्म आहे" या वाक्यांनी सांगतात किंवा "ते तू आहेस" या वाक्याने तिचेच कथन करतात. "हा आत्मा ब्रह्म आहे" किंवा "ब्रह्मच मी आहे" किंवा "जो मी आहे, तो मीच आहे" किंवा "जो हा आहे, तो मीच आहे" इत्यादी वाक्यांनी जिचे निरुपण करतात, ती हीच षोडशी श्रीविद्या आहे.

ही पंधरा अक्षरांच्या मंत्राने संपन्न श्रीमहात्रिपुरसुंदरी, बाला, अंबिका, बगला, मातंगी, स्वयंवर-कल्याणी, भुवनेश्वरी, चामुंडा, चंडा, वाराही, तिरस्करिणी, राजमातंगी, शुकश्यामला, लघुश्यामला, अश्वारूढा, प्रत्यंगिरा, धूमावती, सावित्री, सारस्वती, ब्रह्मानंदकला इत्यादी नावांनी ओळखली जाते.

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् । यस्मिन् देवा अधि विश्वे निषेदुः ।

यस्तन्न वेद किं ऋचा करिष्यति| य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ।

इत्युपनिषत् ॥ ३ ॥

या ऋचा (वेदमंत्र) एका अविनाशी परम आकाशात प्रतिष्ठित आहेत, ज्यामध्ये सगळया देवता योग्यप्रकारे निवास करतात; त्याला जाणून घेण्याचा प्रयत्न ज्याने केला नाही, तो ऋचांचा अभ्यास करून काय करणार? निश्चितच जे त्या परमात्मतत्त्वास जाणून घेतात, ते लोक त्यामध्येच (म्हणजे परब्रह्मातच) सदैव स्थिर होतात.

अशाप्रकारे हे उपनिषद पूर्ण झाले.

================================

॥ शान्तिपाठः ॥

ॐ वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता ।

मनो मे वाचि प्रतिष्ठितम् । आविरावीर्म एधि ।

वेदस्य म आणीस्थः ।श्रुतं मे मा प्रहासीः ।

अनेनाधीतेनाहोरात्रान्सन्दधामि ।

ऋतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि ।

तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु ।

अवतु माम् । अवतु वक्तारम् । अवतु वक्तारम् ।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ इति बह्वृचोपनिषत् ॥

==

बह्वृचोपनिषद्

हे तीन खंडामध्ये विभागलेले लघुकाय उपनिषद आहे. महात्रिपुरसुंदरी देवी हीच ब्रह्मांडाची जनयित्री आहे, तीच अपरा शक्ती, शांभवी विद्या, चेतना शक्ती आहे. तीच अद्वितीय ब्रह्मतत्त्वाचा बोध करून देणारी आहे. सर्व विश्व, देवता, इतर सगळे काही ही महात्रिपुरसुंदरीच आहे. अशाप्रकारे देवीच सर्वकाही आहे असे स्पष्ट केले आहे.

डॉ.नीलेश जोशी

दुर्गाष्टमी, २८ सप्टेंबर २०१७

eBook Publication Pvt. Ltd.®